

Јелица ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ*

АКЦЕНАТСКО ОБЛИКОВАЊЕ ИМЕНИЦА СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ

Категорија именица субјективне оцене издваја се на основу семантичке компоненте међу бројним класама изведених именица тиме што именовану појма који означава додаје и његово вредновање, актуелно у одређеном временском периоду и друштвеној заједници или групи, или пак само у моменту говорења и према говорниковој индивидуалној процени. Временом се неке овакве оцене учвршћују, везујући ову евалуативну компоненту за сам суфикс и чинећи га продуктивним толико да он увек уноси ту семантичку компоненту у сваку реч која се њиме изводи (тако је рецимо код аугментатива са израженом пејоративном компонентом: *капетина*, *брадурина*, *маглуштина*), а некад се те оцене постепено мењају или губе, те се и значење речи ослобађа евалуативне компоненте, отварајући простор за нове значењске нијансе. Овоме погодује чињеница да и у периоду јасне изражености субјективне оцене скоро увек постоје паралелно класе речи изведене истим суфиксом, али од почетка без компоненте субјективне оцене. Тако имамо именице субјективне оцене: *зидина*, *људина*, *носина*, и наспрам њих *година*, *пећина* *маслина*, које немају никакве везе са субјективним оцењивањем, што нас у начелу, и на изванредан начин, припрема за могуће прихватање и оних случајева где се именице појављују са ослабљеном или сасвим изостављеном евалуативном компонентом. У односу на претходна два низа, таква је именица *наивчина* (од *наивко*), код које је компонента пејоративности ишчезла. Тако, паралелно са до данас јасном деминутивношћу у примерима на -ак *облачак*, *синак*, *листак*, *цветак*, стоји неутрално *брежуљак*,

* Др Јелица Јокановић-Михајлов, ванредни професор на Филолошком факултету, у Београду

које је и поред сложеног наставка у коме би *-уљ-* требало да деминутивности дода и пејоративност (као што имамо у примеру *човечуљак*), одавно лишено пејоративности, а данас је практично изгубило и деминутивност, те улази као неутрално у стандардне термине опште географије.

Именице субјективне оцене имају своје структурно-синтаксичке особености, којима се, с једне стране, обезбеђује њихов идентитет и функционисање у систему, а с друге стране, ове особености им намећу и извесна ограничења. Акценатска компонента обликовања ових именица ићи ће пре свега ка стварању препознатљивости творбених образаца, а тиме и ка јачању њиховог идентитета. Према синтаксичком односу творбене основе и суфикса, како граматике констатују, именице субјективне оцене се издвајају од осталих изведеница тиме што им општи део представља управну реч а наставак њену одредбу (Стевановић⁵ 1989, 453). А констатује се и то да се оне увек изводе од именица и да тако не преводе друге врсте речи у именице, него мотивним именицама додају ново значење, засновано на субјективној оцени (Станојчић – Поповић⁷ 2000, 147). У творби речи и иначе, акценат често тежи успостављању парадигми које уједначавају различите лексеми у једном творбеном типу, али у исто време, овој тенденцији је супротстављена супротна, фонетска по карактеру, услед које многе од лексеми ипак чувају своје особености настале у процесу различитих акценатских померања и историјских измена у акценатском систему. Обе ове тенденције делују и у именичким облицима који нас овде интересују, тј. у именицама субјективне оцене. Као пример уједначености акценатског типа можемо узети низове као што су *кòњић*, *вòзић*, *пàркић* (са иначе различитим акценатским парадигмама мотивних речи) или *капùтина*, *облàчина*, *штàпина* (опет са три различите акценатске парадигме мотивних речи) и многе друге, а супротно, као пример лексеми које се међу њима издвајају друкчијим акцентом можемо навести *кàишић* и *пàпирић* у првом случају и *болéштина* или *трбушина* у другом.

Како се у језичком систему промене врше најчешће постепено и неупадљиво, али стално, требало би да се у сваком временском пресеку, па и у нашем, актуелном, могу се уочити ова семантичка модификовања. Она су некада мала и једва приметна и обично се одсликавају кроз делимично непоклапање нашег језичког осећања са ситуацијом коју бележе граматички и лексикографски приручници. Ово непоклапање је опет не-уједначено: не захвата у исто време ни све говорнике ни сву територију, па ни све говорнике неког појединачног региона. Често раслојавања почињу као генерацијска, а некад је најочљивија њихова функционално-

стилска димензија. Како бисмо неке од интересантних примера ове врсте поузданије пратили, и како би они били проверени у изговору нових генерација, урадили смо и неколико посебних анкетаирања студентске популације на Филолошком факултету у Београду и тај материјал поредили са изговором старијих генерација и са литературом.

Од обимног материјала који пружају именице субјективне оцене, за ову прилику смо одабрали примере из неколико најпродуктивнијих типова деминутива и хипокористика. Овакве су пре свега именице изведене суфиксом *-ица*. Њихова значења су различита, груписана су у неколико типова, а ми овде посматрамо само деминутивни, односно хипокористични. Већ средином прошлог века констатовано је (Стевановић⁵ 1989, 525) да међу многобројним именицама типа *земљица, игрица, зградица, змијица, сестрица* итд. неке губе деминутивни карактер и означавају „појединачна бића или предмете”, како каже Михаило Стевановић: *главица, ручица, таблица, стрелица*. Многе постају анатомски термини: *јабучица, лопатица, дужица, постељица, јагодица*. Ми овде истичемо две ствари: прво, наведене речи нису изгубиле деминутивно значење и нису престале да се употребљавају као деминутиви, већ се паралелно јављају и са деминутивним и са неутралним значењем: *главица* је и мала, рецимо дечија, глава а такође, *главица* је и брдо, односно узвишење, што се и наводи код Стевановића и друго, истичемо да се семантичка промена не заснива на промени акцента. Наиме, све ове именице имају исти акценат и кад јесу и кад нису деминутиви: *гла̀вица* – глава и *гла̀вица* – брдо; *ло̀патица* – мала лопата и анатомски термин, *ру̀чица* – мала рука и *ру̀чица* – дршка. (сваки пут непромењен краткоузлазни акценат). Једино речи *та̀блица* и *стр̀елица*, имају различите акценате: деминутиви би били *та̀блица* и *стр̀елица* – мала табла и мала стрела, са дугоузлазним акцентом, док значења „таблица множења” и „стрелица означава излаз” имају краткосилазни (*та̀блица*), односно краткоузлазни акценат (*стр̀елица*).

Само за једну од наведених речи, Стевановић напомиње да има промењен акценат и даје лик са дугоузлазним акцентом: *вунѝца*, па одмах додаје и објашњење: „*вунѝца* није вуна, него у фабрици израђен вунени конач за плетење”. Овде је посебно интересантан тај дугоузлазни акценат, будући да га употребљавају говорници у Србији, док је у западним крајевима акценат речи у овом значењу (вунени конач за плетење) краткоузлазан и у односу на прави деминутив (*ву̀ница*) такође померен за један слог ка крају речи – *вунѝца*. У време писања Стевановићеве граматике, у Црној Гори је у овом значењу била друга лексема – *ру̀дица*, ко-

нац од племените, меке, руде вуне. Акценат је краткосилазан. И баш тај дугоузлазни акценат, типа *вунíца*, који је очигледно Стевановић узео од говорника са источне територије српског језика, показао се као посебно продуктиван код именица на -ица, опет на истој територији. Формирале су се тако бројне именице са овим акценатским ликом и новим значењима. Један део њих је са уобичајеним деминутивним значењима и доскора је сматран регионалним и нестандардним. Ту уместо *ку̀тијица*, *ха̀љиница*, *тѐстерица*, *та̀мбурица*, налазимо *кутији́ца*, *хаљини́ца*, *тестери́ца*, *тамбури́ца*. Овај регионални акценат се изузетно проширио и једна половина анкетираних студената није у својој средини никада чула стандардне облике *ку̀тијица*, *ха̀љиница*, *тѐстерица*, *та̀мбурица*, а друга половина се дели на три групе: они који су чули стандардне облике али их не употребљавају, на оне који се колебају у употреби обеју варијанти и на оне који у свом говору имају само *кутији́ца*, *хаљини́ца* итд. Оваква раширеност облика типа *тестери́ца*, *тамбури́ца*, значајна је не само због чињенице да на великом простору регионални дублети конкуришу стандардним, па их и потискују, већ због продуктивности ових ликова са дугоузлазним акцентом на -и́ца, што је послужило као база за развијање оног другог дела деминутива, који је сада изразито и на посебан начин субјективно интониран, са нијансама значења каквих раније није било.

Појаву овог типа именица субјективне оцене најављују примери са именицом мушког рода као мотивном речју и суфиксом -ица са дугоузлазним акцентом, какве налазимо код Ирене Грицкат: *пандури́ца*, *каплари́ца*, *писари́ца* и који се ту објашњавају као семантика шаљивости и подругљивости (Грицкат 1994, 13). Исте такве „деминутиве омаловажавајућег значења” имамо и код Ивана Клајна у његовој *Творби речи: писари́ца*, *каплари́ца*, *пандури́ца*. Уз њих Клајн наводи четворосложне именице ж. рода: *сланини́ца*, *кафани́ца*, *цигари́ца* и друге, исте које смо имали и код Ирене Грицкат. Он међутим поводом њих износи две тврдње: прву, да су оне обичније са акцентом на основи и другу, да акценат код њих не доводи до промене значења (Клајн 2003, 115). И Ирена Грицкат није уверена да код говорника постоји јасан став према избору једне од две варијанте, нити пак сама за све примере ближе износи мишљење о њиховој семантици. То ипак чини у случају евидентних разлика, као у пару *сукњи́ца* и *сукњи́ца*, где се за први везује деминутивна, а за други шаљива и иронична нијанса. или у пару *киши́ца* – *киши́ца*. Ми овде додајемо да сви наши испитаници праве разлику између *кафани́ца* и *кафани́ца*, прва има уобичајено деминутивно значење, а друга хипокористич-

но, понекад и са нијансом доброћудног прекора или ироније, што се све реализује у зависности од контекста и говорне ситуације. Ево двају контекста у којима се ово види:

1. Зарадио и отворио кафаницу. Вредан.
2. Како откуца пола четири, а они преко врата па у кафаницу.

Што се тиче Клајнове тврдње да је у оваквим дублетима чешћи елемент са акцентом на основи, њу наш анкетни материјал не потврђује. Наиме, већини студената који су из Србије ближе је *столочица*, *уличица*, *папричица* него варијанте *стдличица*, *џличица*, *п̀причица*. Додали бисмо да се овај модел са дугоузлазним акцентом све више устаљује и да је утолико чвршћи, уколико реч има више слогова, док је код двосложних практично искључен унапред, будући да сам суфикс захтева два слога и барем један слог испред себе, како би се очувала ритмичка структура модела. Међутим, говорници из других области, посебно најзападнијих, уопште не употребљавају ову варијанту и имају само тип *стдличица*, *џличица*, *п̀причица*. Ово значи да је претходна варијанта још увек само регионална и да за сада не може претендовати на равноправан ортоепски статус.

Па ипак, она је због нечег веома значајна. Наиме, она отвара пут формирању нових лексема са оваквом мелодијско-ритмичком структуром, и то тамо где се никада до сада оне друге, нормативне варијанте, нису јављале. Сфера у којој се то дешава, јесте јасно супстандардна, али облици које она продукује јесу врло фреквентни, посебно у говору урбане, млађе популације. Реч је о облицима типа *мајсторица*, *лаганица*, *сигурица*, и сличним, које су сви наши испитаници означили као познате и употребљаване, док то није био случај са речима *писарица*, *капларица*, *пандурица*, за које већина уопште није могла да одреди припадност природном роду (*писарица* – да ли је то рђав, неодговарајући писар или жена писар и слично). Облике као *лаганица* или *сигурица*, са значењем „лака ствар, лак посао”, „сигуран добитак, сигуран исход”, *фенсерица* – „дуксузна варијанта, одговарајуће, лепо” они су објашњавали уверено, али и са снебивањем – очигледно је да речи које припадају танкој линији између колоквијалног и жаргонског, или су у потпуности у жаргонском регистру, не допуштају њихово коришћење па ни коментарисање у условима јасне хијерархијске поделе у комуникацији и неједнаке улоге у њој. Интернет странице, међутим, препуне су најразноврснијих примера њихове употребе и спонтаног мењања синтаксичких функција, па

и премештања из једне врсте речи у другу. Конститутивни елеменат који их у свим тим променама одржава и очувава јесте акценатски лик, у овом случају дугоузлазни акценат на претпоследњем слогу. Ево неколико таквих примера:

1. Он ће добити изборе, то је сигурица.
Тинејџери су сигурица публика и сигурица потрошачи.
У тим кафанама се играла сигурица.
2. А кафана фенсерица, сва чула уживају.
Момак јој је баш фенсерица.
Има добрих лаптопова за те паре. И функционално и фенсерица.
3. С радија су и даље допирале све познате лаганице.
Из прве сам урадила лаганица тест.
Он је то лаганица погодио.

Овако је и са другим лексемама овог типа:

Папир им квалитетан, новинице шарене.
Дођи онда: фудбалица у седам, гледамо, па разлаз.
Не пијем ја то. Мени само киселица.
Сутра се игра мајсторица.

Овакви творбени модели интересују и проучаваоце жаргона; интересантан поглед из тог угла изложио је у септембру 2007. на 37. *научном састанку слависта у Вукове дане* Ранко Бугарски у раду који ће бити штампан у зборнику са овог скупа (Бугарски: 2007).

Сада посматрамо једну интересантну појаву код именица мушког рода са деминутивним суфиксом -ић. Како је познато, постоји суфикс -ић са кратким вокалом *и* суфикс -ић са дугим *и*. Тенденција уопштавања и свођења различитих типова на један, посебно се добро може пратити на овом примеру. Стевановићева напомена како се „све више шири ова дужина, те је у многим говорима нашим – а то захвата и средине с књижевним изговором, нарочито источног центра – свака или скоро свака именица с наставком -ић, уколико му непосредно претходи краткоузлазни акценат ... има дуго *и* у овоме наставку” показује да се овај процес почео одвијати доста давно (Стевановић: ⁵1989, 518), а Клајнова *Творба речи* их доноси заједно, као један, и то тако да се онај са дужином ста-

вља у заграду. Примери који потом следе (Клајн 2003, 108) припадају час једном, час другом типу, али су помешани и не води се рачуна о овој дужини. Акценатска парадигма, међутим, зависи управо од присуства или одсуства дужине у номинативу, јер ово отвара могућност преласка акцента на следећи слог у зависним падежима, или пак такву могућност искључује, а зависи и од покретљивости самог акцента и у случајевима када нема дужина. Као што просте именице *жìвот* и *пòток*, са истом слоговном структуром и истим краткосилазним акцентом у номинативу једнине, ипак не припадају истој акценатској парадигми, већ је код прве генитив *пòтока*, али код друге није *жìвота* већ је *живòта*, тако и присуство дужине у номинативу изведених именица ствара један тип у наставку парадигме, а њено одсуство – други тип: *гра̀дић*, *гра̀дића*, али *колàчић*, *колàчића*. Многе од ових именица су дужину добиле накнадно, а у неким говорима шумадијског типа, дужина се појавила као готово обавезна карактеристика овог наставка, тако да ће тип *колàчић*, *колàчића* тамо звучати: *колàчић* *колачића*. Тако се тамо добија и *шешѝрић*, *капу̀тић*, *орма̀рић*, уместо *шешѝрића*, *капу̀тића*, *орма̀рића* итд. Код множинских облика ових деминутива зато ће се уместо *капу̀тићи*, *орма̀рићи*, *шешѝрићи* добити облици: *шешѝрићи*, *капу̀тићи*, *орма̀рићи*. Треба напоменути да се ово догађа у говорима код којих је овај модел са секундарним, аналошким дужинама посебно раширен, те у њима имамо и много других, неименичких облика са дужином која се сматра дијалекатском цртом. Да наведемо само два примера: *да̀нас* и *јед̀ан*. С друге стране, Стевановићеви примери иду у другу крајност: међу именицама без дужине наведене су и оне које практично немамо посведочене као присутне у актуелном синхронном пресеку, осим можда понегде на крајњој периферији српског говорног подручја: *гра̀дић*, *но̀сић*, *чво̀рић*, *чѐшљић*. Уместо тога, они сада звуче *гра̀дић*, *но̀сић*, *чво̀рић*, *чѐшљић*. Тако и у множини ових именица не срећемо претпостављене облике *гра̀дићи*, *но̀сићи* и сл. већ искључиво *гра̀дићи*, *но̀сићи* итд.

Све ово показује да би слична испитивања садашње прозодијске слике нашег језика морала бити опсежна и истовремено и темељна и детаљна, а то би омогућило да се осавремени и наша ортоепска норма, али без претеривања и прављења нових погрешака само са другим предзнаком, како то бива кад се узима у обзир само локална средина, ма која то била, или кад се извлаче и прихватају елементи дублетних парова који нам по психолошким или којим другим критеријумима у неком тренутку одговарају.

ЛИТЕРАТУРА

Стевановић ⁵1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I, Морфологија*, Београд: Научна књига

Станојчић – Поповић ⁷2000: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Грицкат 1994: Ирена Грицкат, *О неким особеностима деминуције*, Јужнословенски филолог, LI, 1-30

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, II*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска

Бугарски 2007: Ранко Бугарски, *Како се рађају суфикси: граматикализација у српском жаргону*, Београд, реферат на 37. научном састанку слависта у Вукове дане

Елица ЈОКАНОВИЧ-МИХАЙЛОВА

АКЦЕНТНОЕ ОФОРМЛЕНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ
С СУБЪЕКТИВНО-ОЦЕНОЧНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ

Резюме

В данной работе анализируются существительные с субъективно-оценочным значением и роль ударения в их оформлении. На примере слов с самыми характерными суффиксами указывается на актуальные изменения ударения и ритмической картины слова, как и на связанное с этим появление новых семантических нюансов. Приводятся примеры инноваций появившихся в последнее время и определяется их статус по отношению к языковой норме.